

Prof. Andenæs i bok om krigsforbrytelsene:

Rettsoppgjøret rettslig holdbart

107411

(Eivind G. Karlsen) — Jeg mener rettsoppgjøret stort sett hviler på et holdbart rettslig grunnlag og at det også ble gjennomført på en måte som vi kan være bekløst av. Slik lyder én av hovedkonklusjonene i professor dr. juris Johs. Andenæs' bok «Det vanskelige oppgjøret», som utkommer 17. november. Andenæs skriver også at oppgjøret alt ialt gikk bedre enn man kunne vente — og meget bedre enn man kunne hatt grunn til å frykte. Rettsoppgjøret i Norge etter 1945 omfattet over 90 000 etterforskede saker, og ca. 46 000 personer ble ilagt straff.

I boken, som har undertitelen «Rettsoppgjøret etter okkupasjonen» og utkommer på forlaget Tanum-Norli, fremhever professor Andenæs at alle ledende krefter sterkt stod på at det skulle være et oppgjør på rettsstatens ledelse. Det gjaldt Hjemmefrontens ledelse, justisministrene i rettsoppgjør-tiden — Johan Cappelen og O. C. Gundersen — regjeringen. Holdningen ble fulgt opp av påtalemyndigheten, ved riksadvokatene, Sven Arntzen og Andreas Aulie, og av domstoene, fremholder forfatteren. Til de sistnevnte dog ikke uten visse reserver: «Bestod de prøven? Ja og nei, men jeg synes mest ja.» Professor Andenæs, som selv har gjennomgått et par tusen saker, skriver at studiet av dokumenter og domsgrunner gir et totalinntrykk av grundig og samvittighetsfull prøvelse av den enkelte sak.

Om de to justisministre — tilfellet vil jo at en Cappelen er justisminister idag også — sier Johs. Andenæs at begge kombinerte menneskelighet med rettsindighet og fasthet. Han fortsetter:

Johan Cappelen tid var kort (Gerhardsens første regjering, 1945), men grunnleggende. Han har hoveddelen for lemningene ved den provisoriske anordning av 3. august 1945, som endret rettsoppgjørets løp for de små overtrederne. Gundersen stod ved roret under resten av gjennomføringen og var ansvarlig for lovforslag og benådningsspraksis.

Professor Andenæs tilføyer: Statsminister Gerhardsen sier i sine erindringer at han engasjerte seg lite i rettsoppgjøret, han kjente seg trygg på de menn som på regjeringens vegne hadde ansvaret for oppgjøret. Det hadde han grunn til, bemerket forfatteren, som også berømmer riksadvokatene for klokskap og rettsindighet.

«På sikker grunn»

Hva mente Stortinget? Andenæs resymerer fra den siste de-

Professor dr. juris Johs. Andenæs aviser i all hovedsak kritikken mot rettsoppgjøret, etter krigen: Vi kom bedre fra det enn det var grunn til å frykte, skriver han i en ny bok.

batt om selve oppgjøret (i 1952): Mens rettsoppgjørets faste kritikere talte om begått urett og behov for revisjon, og Sverre Løberg ga uttrykk for at det hadde vært i mildeste laget, intok de fleste en mildere kurs: De beklaget uheldige foreteelser, men mente ellers at oppgjøret hvilte på sikker grunn. Et forslag dengang om en kommisjon til å revidere enkelte landssvikdommer, fikk forøvrig bare åtte stemmer. Da det historiske materialet om rettsoppgjøret forelå utredet i 1984, konkluderte flertallet i justiskomiteén med at oppgjøret i det store og hele var rimelig og rettfærdig, og at det ikke var noen grunn til å åpne en ny og bred debatt om det.

I en bok samme år ble oppgjøret fra kritikerhold betegnet som «Seierherrens justis». Professor Andenæs tar opp dette spørsmål — og fastslår: Det er ikke noen nødvendig motsætning mellom et oppgjør gjennomført av seierherre og et oppgjør som skjer på lovens grunn.

«Uløselig dilemma»

Han utdyper dette i følgende sentrale avsnitt:

«Det man med rette kan si er at det er vanskelig etter en kamp på liv og død, ført med stor bitterhet og hensynsløshet, å handle med den likevekt og den sans for rettslige prinsipper og langsiktige virkninger som er ønskelig hos rettens håndhevere. Det er, billedlig talt, ikke lett å skifte fra soldatuniform til dommerkappe. Derfor er det psykologisk forståelig og menneskelig unnskyldelig om ikke alt som skjer etter at kampen

er slutt, kan holde mål for ettertidens dom. Historien gir nok av eksempler på det. Ut fra dette syn kunne man ha ønsket at de som hadde stått fremst i motstandskampen, hadde spilt en mindre fremtredende rolle i gjennomføringen av etterkrigstidens oppgjør. Men tanken vekker straks en motforestilling: Var det de lunkne, de som under krigen hadde foretrukket den risikofri betrakterrolle, som burde ha hatt ledelsen under oppgjøret? Man står her overfor et uløselig dilemma.»

Professor Andenæs hverken var eller er enig i ett og alt når det gjelder rettsoppgjørets gjennomføring og det grunnlag det bygget på. Det samme gjaldt hans kollega Frede Castberg. Med det som utgangspunkt skriver Andenæs i to senere, oppsummerende avsnitt:

«Professor Castberg, som selv ikke hadde noen befattning med rettsoppgjøret, hadde nok innvendinger mot oppgjøret. Han var uenig i anvendelsen av dødsstraff, og han var som jeg uenig i Høyesteretts avgjørelser om det solidariske erstatningsansvaret for NS-medlemmer og anvendelsen av krigsforbryteranordningen med tilbakevirkende kraft. Etter å ha fremholdt disse innvendinger konkluderte han: «Men i hovedsaken hviler likevel rettsoppgjøret på et grunnlag som holder, både rettslig og moralsk». Et annet sted sier han at «stort sett må man ha lov til å si at rettsoppgjøret foregikk under opprettholdelse av de rettsstatsprinsipper og frihetsideer

I dommen over Vidkun Quisling (midt i bildet) fastslo Høyesterett kravet om lydighet og troskap overfor folkets lovlige valgte representanter — «absolutt og uavkortet».

som det norske folk kjempet for under krigen.»
Andenæs fortsetter: «Jeg ser det omtrent på samme måte. Tross de innvendinger jeg har mot endel av det som skjedde under oppgjøret, mener jeg at det stort sett hviler på et holdbart rettslig grunnlag, og at det også ble gjennomført på en måte som vi kan være bekjent av. Vi skal vel ikke blåse i trompet og fremholde rettsoppgjøret i Norge som et lysende eksempel for andre land. Men vi må ha lov å konstatere at ikke i noe annet av de tidligere okkuperte land ble oppgjøret gjennomført med større ro og verdighet og respekt for rettsprinsipper. 40 000 unge og oppspilte menn, utstyrt med gevær og stengun, overtok arrestasjoner og vakthold ved den tyske kapitulasjon. Ikke et menneskelig gikk tapt. Det er nesten som et eventyr.»

Mange ventet etter okkupasjonen et oppgjør med nazistene. Johs. Andenæs begrunner hvorfor det ikke kunne bli det,

bl.a. ved å understreke at de nazister som ble dømt, ikke ble straffet fordi de var nazister.

NS lovlig — idag

Professoren tilføyer — i et av bokens kanskje mest oppsiktsvekkende avsnitt: «Nasjonal Samling var før 1940 et lovlig parti. Det var ikke straffbart hverken å stå i NS eller å hylle Hitler og det nasjonalsosialistiske Tyskland. Det ville heller ikke i dag være straffbart å stifte et parti, med Nasjonal Samlings program, og siden det tidligere Nasjonal Samling er opphørt å eksistere, slik at navnet er falt i det fri, ville det også være fullt lovlig å velge det samme navn. Det er heller ikke noe i norsk lov som forbyr å hylle Hitler eller Quisling, hvis man bare passer på ikke å be- kjenne seg til nazismens rase- teorier eller antisemittisme på en slik måte at det kolliderer med den nye bestemmelsen i straffeloven om rasediskriminering.»

To ting kunne NS-medlemmer og andre som samarbeidet med fienden, straffes for, påpeker han: Blstand til fienden under krig (straffelovens § 86), og forsøket på å avskaffe vårt demokratiske politiske system ved fiendens hjelp — forandre rikets statsforfatning ved ulovlige midler (straffelovens § 98).

Lov og troverdighet

I sluttkapitlet begrunner Andenæs hvorfor rettsoppgjøret har betydning for fremtiden:

«Det er lett å være lojal overfor de lovlige myndigheter og opprøres over de illojale når en selv er enig i den politikk som blir ført. Det er når en er uenig at den nasjonale disiplin og soldaritet blir satt på prøve. Og her er det rettsoppgjøret har et bud til oss alle og til fremtidige generasjoner. Straffelovens bestemmelser om forræderi og krenkelse av statsforfatningen fyller ikke sitt formål bare ved å stå på papiret. Skal de ha troverdighet, måtte de komme til anvendelse i en situasjon hvor de ble overtrådt så grovt som under det tyske angrep og den etterfølgende okkupasjon. Straffen overfor de politisk motiverede lovovertrederne skal understreke kravet til nasjonal soldaritet, eller kanskje mer konsist uttrykt kravet til lojalitet overfor styremaktene, slik at en ikke i en ny og liknende situa-

sjon en gang i fremtiden opplever at enkeltpersoner eller hele politiske grupper stiller seg til disposisjon for fienden.»

«Nasjonaldisiplin»

Han siterer dessuten et sentralt moment fra Høyesteretts begrunnelse i dommen over Quisling: «I tider under forhold som dem det her er tale om, gjelder kravet om at den enkelte innordner seg under de lovlige organers beslutninger — kravet om lydighet og troskap mot dem der lovlige represententer land og folk — absolutt og uavkortet. I et lands skjebnetime får kaos ikke rå.»

«Forræderiets problematikk» er titelen på en efterskrift hvor professor Andenæs undergir landssvik såvel en juridisk som en moralsk vurdering. Ut fra den sistnevnte og ut fra et demokratisk samfunnsyn, blir det her en vesentlig forskjell mellom diktaturstatene og de demokratiske land, understreker han:

«I en diktaturstat har de styrende moralsk sett ikke krav på annen lojalitet fra borgernes side enn den de selv gjør seg fortjent til. Annerledes i en demokratisk stat. Her har den enkelte anledning til å være med på å bestemme landets styre og still ved hjelp av stemmeseddelen og andre former for tillatt politisk virksomhet. Til gjengjeld må han lojalt respektere de avgjørelser flertallet treffer, iallfall når det er spørsmål om krig og fred.»

Deltok selv

Professor Johs. Andenæs, som selv på flere vis var engasjert ved rettsoppgjøret, sier i forordet at han i boken tar sikte på å gi en oversikt over de grunnleggende fakta og viktigste juridiske spørsmål i forbindelse med oppgjøret. — Jeg har forsøkt å tilfredsstille rimelige krav til objektivitet, men har funnet det riktig å gjøre det klart at det ikke er en utenforstående iakt- taker som i opphøyet nøytraltet legger fortidens begivenheter under lupen.

Andenæs medgir at arbeidet også har vært et møte med hans egen fortid, bl.a. som deltager i debatten om rettsoppgjøret helt siden krigens slutt. — Men de mange år som er gått, har ikke i vesentlig grad medført endringer i det syn jeg dengang hadde og ga uttrykk for, påpeker han.

46 000 dømt, 30 til døden

Professor Johs. Andenæs gir også en oversikt i tall over rettsoppgjøret etter krigen. Det fremgår at 30 ble idømt dødsstraff, mens ialt ca. 46 000 ble ilagt straff i form av dom eller vedtagelse av forelegg. Politiet efterforsket ialt over 92 000 saker, mens man på forhånd regnet med ca. 50 000. I slutten av 1945 arbeidet nærmere 5000 personer med rettsoppgjøret.

Av de straffede, opplyser strafferettsseksperten Andenæs, fikk 18 000 frihetsstraff — alene eller sammen med rettighetstap. Omtrent 1000 av disse ble gjort betinget, mens 28 000 slapp med bot eller rettighetstap (f. eks. av stemmerett) — eller én av delene.

I ytterligere 5000 tilfelle fant

påtalemyndigheten at det forelå straffeskyld, men påtale ble frafalt. De fleste av disse gjaldt passivt medlemskap i Nasjonal Samling (NS).

Av de 18 000 frihetsstraffer var ca. 4500 på over tre år og omtrent 600 på over åtte år. Ialt 72 fikk frihetsstraff på livstid. Andenæs understreker at dette gjelder idømte straffetider, mens soningstidene ble meget kortere. Tyske krigsforbrytere er holdt utenom antall dødsdømte.

En tabellarisk oversikt viser at det ble reagert strafferettslig i over 98 600 tilfelle — for 13 forskjellige kategorier forbrytelser eller straffbare forhold under den tyske okkupasjon av Norge 1940-45.

Det ble også holdt et økonomisk oppgjør, som omfattet betinget, erstatning og inndragning. Av det pådømte beløp på nesten 290 millioner kroner, kom det bare inn snaut 180 millioner kroner.